

lui, și aŭ dobândit de la dânsul Moldova cea mai mare (adecă Valahia) supt haraciŭ, și orașul Chilia cu cetatea lui, carele s'aŭ ȝis de Greci Lycostom, și iaste din firea sa, din așeȝămîntul s'eu și meșteșugul omenesc, tare, carele prin voința făcutorilor s'aŭ luat de la ungurî, îl cuprinsese Radul, și'l ținea pentru turc. (veȝi anul 1462).

«Stefan palatinul Moldovei (nu al Valahiei) temându'și țera de prada turcului pentru o vecinătate așa de aprópe, s'aŭ supus haraciului turcesc, (măcar că era vasalul și feudariul craiului și al crăimeii Poloniei, și în zădar îl oprise Cazimir craiul de la o faptă ca acésta), și da haraciŭ turcului în tot anul. Iară atunci (în anul de acum 1465) înțelegênd acelaș Stefan că inimile cetățenilor din Chilia sânt plecate spre Cazimir craiul Poloniei, aŭ dobândit de la craiul cãrți cãtré cetățeniia acéia, și înțelegêndu-se cu dênșii în vrême de opt ȝile, cu mare óste aŭ mers la Chilia, și din îngăduința cetățenilor ca să nu să vadă vinȝetori, deschidênd o pórtă aŭ cuprins orașul pe la miadă nópte, dintré doi párcălábî ai Chiliei, cari se ospătasă dórá mai binișor la nunta la care fusése chieმაა, pre unul l'aŭ prins, iară celalalt măcar că scăpase în cetate, temêndu-se de mórte, după ce s'ar cuprinde și cetatea, și nădêjduind și darurî de la Stefan, s'aŭ dat și cetatea. Auȝind acésta împêratul turcesc, fórté tare s'aŭ mâniat și mânia lui mai tare o a-prindea Radul, fiind de față la împêratul și ațîțându'l ca să izbândéscă necredința lui Stefan, carele supt pretextul haraciului slujése craiului leșesc, cu al căruia sfat și îndemn aŭ cuprins și Chilia. Drept acéia turcul s'aŭ într'armat asupra Moldovei, iară Stefan strângêndu'și nu numai tóte oștile, ci și pe proștii din țară așa, cât numai fêmeile și pruncii rămăsése a casă, merge înaintea lui gata fiind a muri cu toți ai lui, saŭ a învinje. Așa dară împêratul turcesc, carele pusése la prinsóre pre solul lui, Stefan cel ce'i dusése tributul, și mântuia pre domnul s'eu, căci aŭ cuprins Chilia temêndu-se de putérea craiului leșesc, și îngrozindu-se

a se bate cu un om carele era gata a muri, aŭ dăruit solui, pre carele il prinsese, și l'aŭ slobođit primind mântuințele, căci aŭ cuprins Chilia»

Prea vestitul Enghel¹ după ce aŭ scris acéle despre Stefan V, domnul Moldovei, și Vlad saŭ Vladislav V domnul Valahiei, care le-am însemnat la anul 1462 din Halcocondyla, așa mână istoria mai încolo: «După ce s'aŭ dus Vlad în persona sa asupra lui Stefan, și numai puțini ostași aŭ lăsat împotriva turcilor, după v'o câte-va bătăi fără de noroc cu turcii, s'aŭ desdinaț de cătră Vlad ai lui, și Stefan în răsplătirea stătorniciei sale, aŭ dobândit ținutul Putnii și Chilia, care mai 'nainte să ținea de Valahia. Pentru acéia să ăice și în sfărmitura Annalilor rusesci (tătuși nu bine să pune anul 1482, în loc de 1462) *Urbem Kilejam ab Ungris recepit*, cetatea Chiliei o aŭ luat înapoi de la ungurî. De acolo s'aŭ dus la Alba saŭ Bialogrod, și o aŭ luat cu mare vėrsare de sânje. În Chilia aŭ pus părcălab pre un Isaia, în Bialogrod, pre un Buhta.»

Așiđderea scrisese și Miron logofėtul², pentru că dintr'ensul aŭ scris acéstea, despre Chilia și Bialogrod, și Enghel, barem de ar fi ținut și tımpul de Miron însemnat, adecă anul de la plăsmuire 6973, iară de la Hs. 1465.

Din cuvintele lui Dluđoș célea mai sus aduse și dintru ale lui Halcocondyla, care le-am adus la anul 1462, mi se vede a fi adevėrat ce scrie prea vestitul Enghel la anul 1448, despre cetatea Chiliei, adecă: că Petru IV domnul Moldovei o aŭ dat ungarilor, despre carea m'am îndoit la anul acela. Isaia părcălabul Chiliei cine aŭ fost, nu sciŭ; dară Buhta părcălabul cetății Albe se vede a fi fost Bohta, carele se numėsce în hrisovul lui Stefan V cel la anul 1459, adus prin mine.

Tot la anul acesta 1465, scrie prea vestitul Enghel³ din

¹ Ioannes Christianus Engel in antiq. Hist. Moldaviae pagina 134.

² Constans Miron Logotheta in Ms. Chronico Valachico.

³ Engel l. c.

Miron logofétul, precum urmază : « În al șéptelea an al domnii sale, s'aũ cãsătorit Stefan (V) cu Evdoxia printesa din Bizantiũ, Miron dice cã dupã unii, aũ fost fata împãratului Simeon, dupã alții sorã. » Adevãrat iaste, cã așa dice Miron¹, darã o numesce Evdochia de la Chiov, nu Evdoxia din Bizantiũ ; cãci ce împãrat era atunci în Bizantiũ, saũ Țarigrad.

Anul 1466. Stórcerile de bani, care le făcea Matiaș I, craiul cel lãudat al Ungariei, cum am șis la anul 1463 atãta aũ nãcãjit pre supușii coronei unguresci, și mai vãrtos pre ardeleni, cãt aceștea în anul de acum s'aũ desdinat de cãtrã Matiaș craiul și din îndemnul lui Benedict Vereș de Farnaș, despre carele s'aũ făcut pomenire la anul 1457, și-aũ ales craiũ pre Ioann comitul cetãții Sântului Gheorghie, și voivodul Ardélului fãrã de voia lui², despre carele resmiriță așa scrie Bacșai³: « Matiaș Corvinul în anul 1466, aũ pornit asupra ardelenilor, cari din îndemnul lui Benedict Ruful (ce atãta însamnã cãt Vereș unguresce, Roșu românesc) pre Ioann comitul Sântului Gheorghie fãrã de voia lui îl pusese craiũ, — și lãsãnd în țarã, ca se o apere de turci, pre Mihail Silagi unchiul sãu de pe mumã (carele nefiind craiul de fațã, bătẽndu-se fãrã de noroc cu turcii, s'aũ prins și din porunca împãratului turcesc i s'aũ tãiat capul în Țarigrad) și pre Nicolae Uilachi cu mulți ostași, el ducẽnd cu sine 8000 de cãlãreți și 4000 de pedestrași aũ mers în Ardél, pre carele l'aũ întimpinat Ioann comitul și voivodul cu toți ardeleni, și cãdẽnd în jenunchi s'aũ rugat de ertare, și craiul i-aũ ertat pre toți, numãi pre cãpeteniile resmiriții nu i-aũ ertat. » Ci pre Mihail Silagi nu l'aũ putut lãsa spre paza țerii, cã acesta s'aũ prins de turci în anul 1460, cum s'aũ arãtat acolo

¹ Constans Miron l. c.

f. 542. seqq. Nadanyi p. 182. Timon f. 72. seq.

² Thuroczius f. 288. Ranzanus f. 397. seq. Sigler f. 60. Bonfinius

³ Abrahamus Baksai p. 924.

din annaliî besérecii Braşéului, cariî cum că bine însamnă anul prinderii lui Mihail Silagi, se dovedésece din doao hrisóve ale craiului Matiaş, dintre care unul s'au dat din Buda în anul 1462, Margaritei văduvei lui Silagi, ca párcălabii Bistriîi Mihail Sechéli şi Stefan Hederfaî, se nu asuprésacă pre iobajii Margaritei, pentru pagubele de réposatul Mihail Silagi lor făcute, care hrisov să află la Cornides¹; celalalt hrisov l'am adus la anul 1464. Merjerea craiului Matiaş asupra ardelénilor încă nu în anul de acum, ci în cel viitoriú s'au întâmplat, pentru că până în luna lui Avgust din anul de acum ardelénii încă nu să rësvrătisă, precum poţi culéje din hrisovul comitului Ioann, carele iarăş la Cornides să află² şi sună aşa :

«Ioann comitul din Sântul Gheorghie, şi Bozin voivodul Ardélului şi comitul secuilor, nobililor bărbaţi, castellanilor şi viţe-castellanilor din Unguraş, sănătate cu dragoste! Din jalba nobililor Marcu şi Antonie de Betlen şi a lui Mihail Apafi de Nogifalău, am înţeles că voi o parte de pămînturi arătore, de finaţe şi de rături, care sânt între metele céle adevérate ale satelor lor Malim şi Decea, şi care le au moştenit cu pace párinţii lor, şi ei încă le moştenesc, v'aţi silit să o luaţi de la ei, şi aţi împedecat fără dreptate numai cu putérea vóstră pre ómenii şi iobagii lor de la acélea cu mare scádere şi paguba lor; decî fiind că noi în persóna crăiască nu voim, ca numiţii jăluitoři, şi şi alţii să să năpástuiască fără de cale în cădiñtile sale, boerimeî vóstre în persóna prea înserinatului domnului craiului nostru tare şi vartos vă poruncim, ca vedënd acéstea, să nu vă atinjeţi de pămînturile, finaţele, raturile şi bunurile acelorora, şi pre ómenii vostrii să'i înţărcaţi de la dênsele, nice să mai îndrăzniţi a face vre o supărare lor, saú ómenilor lor; şi de aveţi ceva de a cerca de la numiţii jăluitoři, acéia o cercaţi cu légea înaintea nóstră şi înaintea

¹ Cornides Mss. Dipl. tom. 2. p. 76.

² Idem Daniel Cornides l. c. pagina 74.

universității nobililor, și a lăcuitoilor țării, după cum poartă dreptatea, almintrelea să nu faceți, și acestea după ce le veți ceti, să le dați îndărăpt arătătorului. Dat în Aioid în duminica cea dintâiu din Avgust, în anul D. 1466.»

Miron logofătul încă dice¹: «La anul al optulea a domnii sale, 6974 de la plăzmuirea lumii Iulie 10, au început Stefan (V) vodă a zidi mănăstirea Putnei întru mărirea lui Dumneșeu, și cinstea prea curatei Maicii sale fecătoarei Mariei.»

Anul 1467. Deșdinarea ardelénilor, despre care am cuvântat la anul trecut, au silit pre Matiaș craiul Ungariei, de întru al dăcelea an al crăimii, al patrilea al încoronării sale, după cum arată hrisóvele lui, adevă în anul acesta 1467, au mers asupra lor cu 12,000 de ostași, dară ardelénii n'au stat la bătaie, ci cu craiul lor cel nou Ioann comitul, au căduț la picíoarele lui și s'au rugat de grație, carea au și dobândit², ci pre Ioann comitul l'au mazălit din voivógie, și în locul lui au pus voivod Ardélului pre Sicismund fratele lui, căruia i-au dat collegă pre Bertold din Moniocherec³. După acéia au strins seim în Turda, și în adunarea acéia a Ardélului, au aședat ca căpeteniile răscolei să nu'și pėrdă viața, fără numai bunurile, și ei purrea să să sârgunescă din țară⁴, drept acéia cari au fost mai înțelepți din căpeteni s'au și dus într'alte țeri, precum Benedict Vereș vátavul în Polonia, iară cari au nădăduit grația, și n'au scăpat, nu bine au petrecut⁵. Despre unii dintre aceștea voi cuvinta la sfârșitul anului, după întórcerea craiului din Moldova, a căruie mérjere acolo așa s'au întâmplat după Dlugóș⁶.

¹ Constans Miron in Chronico Ms Valachico.

² Bonfinius f. 543. seq.

³ Timon in Epit. Chronol. f. 73. Faschingius Nov. Daciae Part. 3. p. 150.

⁴ Bonfinius f.546.

⁵ Bonfinius et Faschingius ll. cc.

⁶ Dlugossius Lib. 13. ad ann. 1467.

Sfădindu-se trei bărbați între sine pentru domnia Moldovei, adecă Stefan (V), Petru (V) Aron, și Berendeiū, cari tustrei dicea, că sânt din sēmînța prinților Moldovei, tocma din sēmînța lui Alexandru (celui dintâiū), Stefan carele întrecea pre cei doi cu înțelepciunea, mintea și sîrguința, lesne i-aū fugărit pre ei, și sîngur aū moștenit prințipatul la Români din Moldova, pre cari cu asprimea și dreptatea sa nelăsând vre o rēutate nepedepsită, la atāta i-aū adus, cāt în tōte il asculta, și nu numai pre ostași și pre boeri, ci și pe proști încă îi deprinsese în arme, învățând pre fiescarele cum să'ș apere patria sa. Dacă afla că vr'un prost nu are săjei, arc și sabie, saū merjea la tabără fără de pinasni, aceluia fără de milă îi tăia capul, pre acesta Cazimir craiul Poloniei încă l'aū întărit în domnia Moldovei, nebăgând în samă pre cei doi, pre Petru și pre Berendeiū cari năzuise la dēnsul, cum am đis mai sus, făgăduindu'i forte multe de'i va așeđa în scaunul Moldovei.

Așa dară Matiaș craiul Ungariei, carele primise pre Berendeiū când s'aū dus din Polonia, și'i făgăduise cāl va așeđa în prințipatul Moldovei, nesuferind, ca de Stefan, carele era în partea craiului Cazimir, să să batjocorēscă, aū adunat mare óste, și avēnd pe Berendeiū cu sine, ca să'l așeđe în scaunul Moldovei, alungānd pe Stefan, și cādînța prințipatului ei, să o ia de la craiul și crāimea Poloniei, pre la međul lunei lui Octomvrie (Ungurii dic: pe la đioa Ecatarinei) cu a sa óste, și cu óste pe platā eșind din Ardē și punēnd povățuitori preste óste pre Ioann Ghiscra de Brandis Bohemul, aū intrat în Moldova, și trecēnd munții și plaiurile, aū sosit în Totruș (nu Hotruș) pre care arđēndu'l mergea pre lângă munți până în Bacov, în tārğul Roman și în Nēmț. Care tōte dimpreună cu satele de prin prejur arđēndule, tot pāmîntul lăcuit și lucrat l'aū umplut de ucideri, nepărtinind cuiva, de ori ce stat saū feliū ar fi fost, și măcar l'ar fi întimpinat la Totruș Stefan Vodă cu óstea sa, totuș mult ținēnd de óstea [lui] Matiaș (cāci avea cu

sine ca la 40000 de ostași), și temându-se și de ai săi pentru tirania făcută, când au omorât pre cei de frunte mai pre toți, n'au îndrăznit a se lovi cu totă oștea, ci din lășuri pre Matiaș craiul foarte l'au năcăjit în patru-șeci de zile, oprind și de la jefuirea cea mai depărtată. Iară după ce au sosit Matiaș craiul la orașul Baia, și au întărit orașul (căci se temea de năvălirea moldovenilor) cu șanțuri și cu carre, Stefan vodă, carele să aședase cu oștea sa între riurile Moldova și Someșul, gândind că au venit timpul, când cu puțin să bată pre mulți, lăsând caii și sarcinile în locul taberii, numai pedestru și ușor au venit în Baia, și aprindând orașul de vr'o câteva laturi în 15 Dechemvrie noaptea au năvălit preste unguri, și au ținut bătaia amestecată până în revărsatul zorilor. Iară cădând mulți dintre unguri, și mai mulți sodomindu-se de flacăra, craiul Matiaș rănit pe trei locuri, ci nu de morțe, ca să nu vină în mânele românilor, cu o lécică s'au scos din locul bătăii. Partea cea mai mare a oștilor unguresci venind la munți, și aflând drumurile îndesite cu arbori, ce să tăiasse de Moldoveni, au ars carrele și bogagia, și ingropând în lut 500 de bombarde, ca să nu se pótă folosi moldovenii cu densesle, au scăpat cu fuga în Ardél. Prin facerea de bine a unui român au scăpat craiul Ungariei, de nu s'au prins sau nu s'au tăiat, pre care român Stefan vodă l'au pedepsit cu morțe, după ce au înțeles înșelăciunea. Spun că 10000 de unguri s'au perit în bătaia acéia. Stéguri militarești vr'o câteva s'au prins, care le-au trimis Stefan vodă prin solii săi în semn de biruință craiului Cazimir, carele atunci era în Vilna, Stefan vodă și oștea lui mare pradă, corturi, carre, și bombarde, au dobândit. — — Înturnându-se Matiaș craiul în Ungaria s'au împăcat cu guvernatorul Henric Diac, iară pe Ardeleni, pentru că s'au fost lipit de Ioann comitul de Bazin. i-au globit [cu] 400,000 de florinți bani gata, cu cari bani au început a aduna noao și mare oște, mai mult din streini, de cât din ai săi, la care oște n'au vrut să méréga Poloniă,

căci să credea că o strinje asupra lui Ștefan vodă, ca să'și ștergă ocară : precum și Ștefan vodă prin deșii soli, și mai multe cărți se ruga de Cazimir craiul ca să'i trimită ajutoriū asubra craiului Matiaș».

Așisderea scriū toți istoricii leșesci și cei streini : Cromer ¹, Mihovie ², Albineū ³, Bossie ⁴, Fabrichie ⁵, Cureū ⁶ : ba încă și dintre unguni : Iștvanfi ⁷, Podlușani ⁸ și Borșai Pal ⁹, Miron încă ¹⁰, carele adaogă, că Berendeiū aū căduț în bătaia de la Baia, iară Petru V Aron, după ce s'aū biruit Matiaș craiul Ungariei, aū fujit în Polonia ; numai Bocșai ¹¹, Turoție ¹², Ranzan ¹³ și Bonfinie ¹⁴, scriū că Matiaș craiul aū biruit pe Ștefan V domnul Moldovei, despre cariī dīce Spondan ¹⁵. «Tocma de rușine întunecare a istoriei este acēsta, fie de unguni sau de poloni stārnită ! Cum că Bonfinie nu să nārăvēsce cu sine însuș în multe cuvinte, n'ar fi greū a arēta așa, așa de încālcit scrie avtorul acesta, și numai din pizmă, tātuși cu frumsētea cuvintelor face destul cetitoriūor sēi.»

Nici te mira că Turoție, Ranzan și Bonfinie, pre cariī apoi i-aū urmat istoricii cei ce n'aū sciut critica, așa de orbēsce s'aū lingărit craiului Matiaș, pentru că după cum arată acelaș Spondan cu puțin mai în sus de cuvintele aici aduse, tustrei era prēteniū lui, și Bonfinie tocma de el adus, să scrie istoria ungunescă; iară Matiaș craiul era din creștet până în tălpī fală gōlă, precum îl arată tōte faptele

¹ Cromerus Lib. 27. p. 398

² Michovius Lib. 4. c. 64.

³ Petrus Albinus in comm. de Valachia p. 162.

⁴ Gerardus Ioann. Vossius p. 105.

⁵ Georgius Fabricius Lib. 3.

⁶ Ioachimus Cureus p. 173.

⁷ Istvanfius Lib. 4 p. 51.

⁸ Podlusani p. 346.

⁹ Borsai Pál in Ms. Chronico Hung. ubi de bellis Matiae Corvini.

¹⁰ Miron in Ms. Chronico Valachico.

¹¹ Baksai p. 925.

¹² Thuroczius Part. 4-a c. 66.

¹³ Petrus Ranzanus Indice 33.

¹⁴ Bonfinius Decad, 4 Lib, 1.

¹⁵ Spondanus ad ann. 1467 No. 7.

și cuvintele lui, dintre care aduc aci epistola lui¹, carea
 aș scris către Poloni și sună așa :

«Doao sânt care ne îputați noao prin cărțile vóstre,
 năvălirea asupra Moldovei, și a unei țeri, ce să ține de
 crăimea vóstră, și pagubele saũ buturile, ce s'aũ făcut voao
 și la aĩ vostrii, din Ungaria prin aĩ nostrii, și ne cercați
 pre noi, ca se ținem legăturile, céle bătrâne, ce s'aũ făcut
 între âmbe crăimile, și poftiți, ca să slobodim la judecata
 de obște céle pătrate. *Intăiũ*, în cât este pentru Moldova,
 noi n'am fost de altul îndemnați, să ne apucăm de dênsa,
 fără numai de Stefan tyranul țerei aceia, carele neștiindu-și
 făgăduința, și primind pre sârguniții nostrii, apoi prădând
 și robind din crăimea nóstră ca și turcii neîncetat lucruri
 și ómeni, și cercându-se, nevrând se îndrépte faptele céle
 réle; aũ n'aũ fost vrédnic ca de noi să se pedepséscă ?
 nonne digne a nobis meruit castigari ? pentru care deũ !
 împotriva măcar căruĩ stréin pre lége ne-am fi putut scula
 cu harțu. Ci noi pre el din mărturisirea lui il scim că iaste
 supusul nostru. De cum-va și voao se lingărește cu nu-
 mele acela, face după obicéiul seũ ; pentru că la turci și la
 tătari încă așa să lingúsește, pentru acéia ca într'atâța
 domni necredința lui mai îndelung să remână nepedepsită.
 Dară cum că țara acéia să ține de cădința nóstră, arată
 titlul cel prea de demult, și necurmat a predecesorilor
 nostri crailor Ungariei, care titl nu l'aũ purtat în zădar,
 ci cu moștenire necurmată ; căci să tăcem céle mai de de-
 mult, de când să moștenéște de ómeni, voivođii Moldovei
 tot-deauna crailor unguresci aũ slujit, și țara acéia n'aũ avut
 alt povățuitoriũ, fără numai pre acela carele s'aũ întărit,
 saũ s'aũ trimes de aicea, întru atâta, cât tatăl nostru măcar
 că era numai gubernator, mai mulți voivođi aũ pus acolo
 pe rând și fără de vre o împrotivire. Care tóte mai tari
 și mai de folos sânt de cât inscripțiile (de cum-va s'ar putea

¹ Epistola Mathiae Corvini ad Polonos inter impressas part. 3.
 p. 56.

vr'unele aduce) célea fálóse, ci noi pentru cuvióse priciní mai pre afund despre acéstea nu vrem a vorbi ș. c. l. în anul 1468.»

La cuvintele ce sânt puse și lătinésce, însamnă óre cine dícênd: «Din epistola acésta chiar să véde, că Matiaș craiul atuncí aũ învins, și supus pre români: drept acéia greșesc polonii, carii scriũ că prea multí unguni s'aũ tăiat, și ceia-lalți cu fuga aũ scăpat în Ardél. Nicí e de a se créde, că Matiaș ar fi fost așa fără de rușine, ca să să fáléscă că el aũ biruit, sciindu-să pretutindenea pérderea lui.» Frumos silojism! dară de necritic făcut, căci Matiaș craiul cel lăudat al Ungariei (pagubă că fiind român, aũ fost și tiran, împreună cu tatăl său, pentru carea până astă-đi jémem nu numai noi români, ci și ungunii!!! ci despre acésta mai mult a scrie nu pociũ), prin cuvintele: *nonne digne a nobis meruit castigari?* nu dícê că aũ învins, și supus pre Stefan V cu moldovénii lui, ci numai că aũ vrut să facă acésta dară nu i s'aũ lovit, pentru pricinile de istoricĩ leșesci aduse, pentru că de ar fi învins el, ar fi pus domn Moldovei pre Petru V Aron, perind Berendeiũ, cum đisă mai nainte Miron logofétul. În cât este pentru célea-lalte đise ale craiului Matiaș, răspund eũ, că craii unguresci n'aũ avut titlul Moldovei vre odată, măcar că Moldova s'aũ numit óre când Comania mare, ei s'aũ numit craii comanilor cei mari și cei mici, ce sânt în Ungaria de acum, cum s'aũ arétat la anul 1239. Ioann Huniadi tatăl lui Matiaș I, încă nu aũ dat domni moldovénilor saũ munténilor după plăcérea sa, fără numai cât aũ ajutat pre vr'o căți-va, de și-aũ apérat cădínțele lor: adecă pe Petru IV, de aũ fugărit în anul 1448, pre Roman III din Moldova, și pre Dan IV, de aũ scos în anul 1445, pre Vladislav III din Valahia, dară cu Ciubăr vodă din Moldova în anul 1449, nu i s'aũ sfetit așa, căc nicí aũ avut Ciubăr saũ Cũpor vre o cădínță în Moldova. Sigismund împératul și craiul încă în zădar s'aũ silit în